

موسیقی قرآن

دکتر محمد جواد سلمانپور

عضو هیأت علمی دانشگاه شیراز

محمد صبورزاده فرد

پژوهشگر و مدرس دانشگاه

سرشناسه: صبورزاده فرد، محمد، ۱۳۶۶ -
 عنوان و نام پدیدآور: موسیقی قرآن/ محمد صبورزاده فرد، محمدجواد سلمانپور.
 مشخصات نشر: تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری: ۱۹۵ ص.
 شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۲-۴۷۴-۷
 وضعیت فهرست نویسی: فیا
 یادداشت: کتابنامه: ص. [۱۹۱] - ۱۹۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 موضوع: قرآن -- ترتیل
 موضوع: قر'anic recitations: قرآن -- تلاوت
 موضوع: Qur'an -- Reading: قرآن
 شناسه افزوده: سلمانپور، محمدجواد، ۱۳۴۳ -
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ م ۲ ص/۸۷/۸۰ BPA
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۱
 شماره کتشناسی ملی: ۴۴۹۷۰۷

شرکت چاپ و انتشارات اسوه

موسیقی قرآن

مؤلفین: دکتر محمد جواد سلمانپور، محمد مسرر زاده فرد
 ناشر: انتشارات اسوه

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه بزرگ قرآن کریم (۱۳۹۴-۳۶۶۴۲۲۱۱-۰۲۵)

طرح روی جلد: مهدی صبور زاده فرد

نوبت چاپ: اول

سال نشر: ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

بهاء: ۷۵۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۲-۴۷۴-۷

فروشگاه و نمایشگاه دائمی تهران: خیابان انقلاب، ابتدای پل کالج، روبروی خیابان خارک، پلاک ۷۸۷

تلفن: ۶۶۴۱۸۰۹۹ و ۶۶۴۱۷۴۷۷ فاکس: ۶۶۴۱۸۰۲۲

فروشگاه شماره (۲) قم: خیابان ارم، مقابل پاساژ قدس تلفن: ۳۷۷۴۱۲۸۲ فاکس: ۳۷۷۳۷۶۶۰

فروشگاه شماره (۳) قم: بلوار معلم - مجتمع ناشران - پلاک ۳۰ تلفن: ۳۷۸۴۱۷۲۱-۲۳

www.Osvehpub.com www.Osveh.ir

فهرست مطالب

۹	مقدمه.....
۱۳	پیشگفتار.....
۱۹	فصل اول:.....
۱۹	مبانی موسیقی قرآن.....
۲۰	۱-۱- تحلیل توصیفی موسیقی قرآن.....
۲۵	فصل دوم:.....
۲۵	موسیقی باطنی قرآن.....
۲۶	۱-۲- بافت موسیقایی قرآن.....
۴۰	۲-۱-۲- انواع تناسب‌های آهنگی در قرآن.....
۴۱	۲-۱-۳-۱- فضای عمومی سوره‌ها.....
۴۵	۲-۱-۳-۲- فضای عمومی گروهی از آیات.....
۴۶	۲-۱-۳-۳- چینش حروف در آیات.....
۴۸	۲-۱-۳-۴- نقش تقدیم و تأخیر الفاظ در نظم آهنگ قرآن.....
۴۹	۲-۱-۳-۵- طول آیات.....
۴۹	۲-۱-۳-۶- نقش نظم آهنگ قرآن در تدبیر و حفظ قرآن.....
۵۲	۲-۱-۳-۷- نقش فواصل آیات در نظم آهنگ قرآن.....
۵۸	۲-۲- اعجاز بیانی.....
۵۹	۲-۲-۱- گزینش کلمات.....
۶۳	۲-۲-۲- سبک و شیوه ی بیان.....
۶۳	۲-۲-۳- وحدت موضوعی یا تناسب معنوی آیات.....
۶۸	۲-۲-۴- نکته ها و ظرافت ها.....
۷۰	۲-۳- هماهنگی ها و تناسب های واژگانی و آوایی.....
۷۲	۲-۳-۱- هماهنگی واژگان با معانی.....
۷۸	۲-۳-۲- هماهنگی واژگان با یکدیگر.....
۸۱	۲-۳-۳- هماهنگی معانی با یکدیگر.....

- ۸۵..... ۲-۳-۴- هماهنگی واژگان با جایگاه دلالتی آنها
- ۹۱..... ۲-۳-۵- هماهنگی و انسجام در نغمه های قرآنی
- ۹۶..... فصل سوم :
- ۹۶..... موسیقی ظاهری قرآن
- ۹۷..... ۳-۱- مقدمه
- ۹۸..... ۳-۱-۲- تعریف قرائت
- ۹۸..... ۳-۱-۳- تلاوت
- ۹۹..... ۳-۱-۴- خواندن قرآن با آواز خوش
- ۱۰۲..... ۳-۱-۱-۱- معنی لغوی قرائت
- ۱۰۲..... ۳-۱-۲-۱- معنی اصطلاحی قرائت
- ۱۰۳..... ۳-۲-۲- عوامل اختلاف قرائت
- ۱۰۴..... ۳-۲-۱- روایات احرف سبعة
- ۱۰۶..... ۳-۲-۳- اختلاف قراءات از دیدگاه دانشمندان اسلام
- ۱۰۷..... ۳-۲-۴- پیدایش قراءات و تطوّر آنها
- ۱۱۰..... ۳-۲-۵- قرآء معروف صدر اسلام
- ۱۱۲..... ۳-۲-۶- قرآء پس از دوره ی صحابه و تابعین
- ۱۱۳..... ۳-۲-۷- قرآء سبعة (قاریان هفت گانه)
- ۱۱۳..... ۳-۲-۷-۱- ابو عبدالله نافع بن ابی نَعِیم مدنی
- ۱۱۴..... ۳-۲-۷-۲- عبدالله بن کثیر مکی
- ۱۱۴..... ۳-۲-۷-۳- عاصم بن ابی النّجود کوفی
- ۱۱۵..... ۳-۲-۷-۴- حمزه بن حبيب زیّات کوفی
- ۱۱۵..... ۳-۲-۷-۵- ابوالحسن کسانى کوفی
- ۱۱۶..... ۳-۲-۷-۶- ابو عمرو بن علاء بصری
- ۱۱۷..... ۳-۲-۷-۷- عبدالله بن عامر دمشقی
- ۱۲۲..... ۳-۲-۸- نخستین مدوّن قراءات قرآء سبعة
- ۱۲۲..... ۳-۲-۹- سبب رواج و شهرت قرائت قاریان هفت گانه

- ۱۲۳..... ۳-۲-۱۰- قرأ عشر
- ۱۲۳..... ۳-۲-۱۱- قرأ اربعه عشر
- ۱۲۴..... ۳-۲-۱۲- نمونه هایی از قرائت های مختلف
- ۱۲۵..... ۳-۲-۱۲-۷- اختلاف در زیاده و نقصان کلمه
- ۱۲۶..... ۳-۲-۱۳- انواع قراءات
- ۱۲۶..... ۳-۲-۱۳-۱- قرائت متواتر
- ۱۲۶..... ۳-۲-۱۳-۲- قرائت مشهور
- ۱۲۸..... ۳-۲-۱۳-۶- قرائت شبیه به حدیث مُدْرَج
- ۱۲۸..... ۳-۳- صوت
- ۱۳۰..... ۳-۳-۱- تعریف صوت
- ۱۳۰..... ۳-۳-۱-۱- حرکت ارتعاشی
- ۱۳۱..... ۳-۳-۲- حرکت موجی
- ۱۳۱..... ۳-۳-۲- ویژگی های اصوات موسیقایی
- ۱۳۲..... ۳-۳-۱-۲- ارتفاع (نواک)
- ۱۳۵..... ۳-۳-۲-۲- بلندی (شدت)
- ۱۳۸..... ۳-۳-۲-۳- طنین
- ۱۴۰..... ۳-۳-۲-۴- مدت
- ۱۴۲..... ۳-۳-۲-۵- تحریر
- ۱۴۵..... ۳-۴- لحن
- ۱۴۶..... ۳-۴-۱- چگونگی پدید آمدن لحن
- ۱۴۸..... ۳-۴-۲- لحن در یک نگاه
- ۱۴۹..... ۳-۴-۳- الحان و مقامات قرآنی
- ۱۵۰..... ۳-۴-۴- گام های لحنی
- ۱۵۰..... ۳-۴-۵- روش یادگیری مقام ها و الحان
- ۱۵۲..... ۳-۴-۶- چگونگی تغییر لحن
- ۱۵۳..... ۳-۵- شناخت مقام ها و نغمات

- ۱۵۳..... ۳-۵-۱- مقام بیات
- ۱۵۴..... ۳-۵-۲- مقام رست
- ۱۵۵..... ۳-۵-۳- مقام سه گاه (سیکا)
- ۱۵۶..... ۳-۵-۴- مقام حجاز
- ۱۵۷..... ۳-۵-۵- مقام نهاوند
- ۱۵۸..... ۳-۵-۶- مقام صبا
- ۱۵۹..... ۳-۵-۷- مقام رجم
- ۱۶۰..... ۳-۵-۸- مقام چهارگاه
- ۱۶۱..... ۳-۶-۶- سبک شناسی
- ۱۶۳..... ۳-۶-۱- عوامل مؤثر در تمایز و تناوب سبک های تلاوت
- ۱۶۳..... ۳-۶-۱-۱- ادوار تاریخی تلاوت و ویژگی های هر دوره
- ۱۶۸..... ۳-۶-۱-۳- تفاوت های مربوط به سوزه همه ها و مقامات
- ۱۷۰..... ۳-۶-۱-۴- تفاوت های مربوط به حوزه برنامه ها و روش ها (تکنیک ها)
- ۱۷۵..... ۳-۶-۲- آشنایی مختصر با چند سبک مهم تلاوت
- ۱۷۶..... ۳-۶-۱-۲- سبک اول: محمد رفعت (۱۸۸۲-۱۹۵۰ م)
- ۱۷۸..... ۳-۶-۲-۲- سبک دوم: عبدالفتاح شعشعی (۱۸۸۵-۱۹۵۹ م)
- ۱۸۰..... ۳-۶-۲-۳- سبک سوم: ابوالعین شعیب (۱۹۲۲-۲۰۱۱ م)
- ۱۸۱..... ۳-۶-۲-۴- سبک چهارم: مصطفی اسماعیل (۱۹۱۶-۱۹۷۹ م)
- ۱۸۳..... ۳-۶-۲-۵- سبک پنجم: محمد صدیق منشاوی (۱۹۲۰-۱۹۶۹ م)
- ۱۸۵..... ۳-۶-۲-۶- سبک ششم: عبدالباسط محمد عبدالصمد (۱۹۲۷-۱۹۸۸ م)
- ۱۸۶..... ۳-۶-۲-۷- سبک هفتم: محمد عبدالعزیز حصان (۱۹۲۸-۲۰۰۳ م)
- ۱۸۷..... ۳-۶-۳- سخنی درباره ی تقلید
- ۱۹۲..... منابع و مآخذ

مقدمه

سپاس بی‌کران خداوندی که با ریسمان قرآن بین ما و آسمان پیوند داد و جان ما را آهنگ کائنات بخشید تا با ترنم غل غل عالم هم‌آوا در صعود گردیم؛ و درود و صلوات بر پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) که با نغمات قرائت قرآن به روح‌های منجمد تحریر بخشید و جان‌ها را با الحان ظاهر به اعلائی باطن رساند؛ و ثنا بر امامان حیاط‌بخش که با بیان خود، امامات بهشتی را پیش روی ما در ساز نمودند.

قرآن، میراث بزرگ خداوند در زمین و سراسر معجزه است. اگرچه ثقل اعجاز قرآن در محتوا، بدون نظام معرفتی آن قرار دارد، در عین حال آهنگ و موسیقی آن لباس اعجازی است بر روی مآرِفِ بی‌نهایت و نظام معرفتی قرآن. همانگونه که نظام محکم و متشابه آیات در معانی به زرف بر آن وسعت بی‌نهایت و به قرآن تازگی در تمام دوران و اعصار می‌بخشد، قرائت، صوت و موسیقی قرآن نیز از محکم و متشابه برخوردار می‌باشد. اختلاف قرائات و تعدد الحان در عرصه موسیقی قرآن، خود دنیایی از اعجاز را بر گوش سر و دریچه‌های دل می‌گشاید و بر حسب ذوق‌های مختلف آهنگ دارد و برای هر ذوقی موسیقی متناسب با آن به دست می‌دهد. برخی الحان و موسیقی‌ها همه پسند بوده و برخی قرائات، الحان و نغمه‌ها مخصوص ذوق‌های خاص است.

امروزه قاریان مختلف، هر یک طرفداران مشتاق و مجنون خاص خود را دارند و هر قاری دل و دماغ عاشق خاص خود را ارضاء می‌نماید. بدون تردید اهل موسیقی با هر ذوق و سلیقه، اگر به دنیای نغمات و الحان قرآن راه یابند، راه به جای دیگری نخواهند برد و گوش و دل خود را به موسیقی غیر قرآن نخواهند دوخت.

۱. ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُؤَذِّنُ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ. (فاطر/۳۲)

وجود محکم و متشابه در عالم موسیقی قرآن، باب اجتهاد در قرائات از گوش و لذت دل تا فهم محتوا و لذت عقل گسترانده است.

وجه دیگر اعجاز موسیقی قرآن، بردن انسان به افق بی‌نهایت است. برخی قاریان با موسیقی قرآن و قرائت خود، صرف نظر از محتوا و معارف، دل و ذهن شنونده را به طرف مبدأ بی‌نهایت انسان می‌کشانند و انسان را از دنیای محدود غم‌آفرین و ترس‌زا خارج نموده و با باز نمودن دنیای بی‌نهایت و سرای ابدیت و آستان ربوبی، گمشده انسان را در برابر چشمان دل‌وی قرار می‌دهند و غم شیرین و ترس سبز را در دل می‌نشانند و انسان را عاشق در هر عالم می‌نماید و مست و مدهوش هستی مطلق و مطلق وجود می‌کنند.

اعجاز برخی قرائات را این است که انسان را ابتدا به دوران کودکی می‌برند و از آن زمان نیز عبور می‌دهند و سر از آن به عتب باز می‌گردانند و به جایی می‌رسانند که گویا بی‌نهایت سال در آنجا بوده‌ایم؛ بازگرد می‌برند که گویا بی‌نهایت سال با او بوده‌ایم و چیزی به دست می‌دهند که گویا بی‌نهایت سال از آن برخوردار بوده‌ایم! آنجا، آن چیز و آن کس در عین ابهام و غربت، بسیار آشناست و از رگ گردن نیز به قلب و وجود ما نزدیک‌تر است.

صوت قرآن وقتی ما را به سرزمین و موطن اصلی و بی‌نهایت خودمان می‌برد، از ما اشک عشق می‌ستاند و دل را آویخته به عزت موطن بی‌نهایت می‌کشد. تا آنجا که ماندن در بی‌نهایت و عالم مستی و سرزمین امن خود بر بازگشت به این دنیای پرغبار ترجیح پیدا می‌کند و اگر محراب و تعلقات بحق در این دنیا نبود، در همان سگر بی‌نهایت رحل اقامت می‌نمودیم و از مرکب بی‌نهایتِ رو موسیقی قرآن در همانجا پیاده می‌شدیم و جان را به صاحبش تسلیم می‌نمودیم. در تاریخ گزارش چنین مقتولانی که با صوت قرآن به قتل رسیده‌اند، کم نیست!

قسمت اعظم راز غربت‌زدائی قرآن، در اعجاز لحن و موسیقی آن نهفته است. انسان مستغرق در اعجاز موسیقی قرآن، در اوج تنهایی، غربت و بی‌کسی ظاهری، هرگز احساس غربت، تنهایی و بی‌کسی واقعی نمی‌کند، زیرا قرائت و موسیقی قرآن، صرف‌نظر از محتوا می‌تواند انسان را به اصل و مبدأ خود بازگرداند و انسان را در جناح و دامن

خویش واقعی، که حقیقت انسان از او گرفته شده، قرار دهد و تفهیم نماید که تمام نسب‌ها و سبب‌های متعارف دنیا اعتباری و زوال‌پذیرند و فقط سبب و نسب حقیقی همان اصل بی‌نهایت است که با مرکب موسیقی قرآن به آستانش رسیده‌ایم! از همین رو تا هنگامی که موسیقی قرآن و قرائت حسن آن جریان دارد، هرگز احساس غربت و تنهایی در کنج زندان و در سلول اسارت وجود ندارد! این سیر، سفر و عبور از غربت، فقط کارکرد لایه اول اعجاز قرآن است، اما دنیای معارف و معرفت قرآن دنیایی بس شگرف و عظیم‌تری است!

راز صدوق قرآن و گسترش اسلام از منزل اولیه آن، شهر مکه نیز وجه دیگر اعجاز موسیقی و صوت قرآن است. علی‌رغم گر کردن گوش‌های واردین به مکه توسط کفار قریش، دل‌ها گوش‌گشا بودند. با اندک ترنم قرآن توسط رسول خدا، دل از طریق گوش در کمند قرآن و قرائت پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌افتاد و اگر نبود طبع و ختم قلوب مشرکین مکه، در همان ابتدای بعثت و قرائت‌های نخست محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، مشرکی در مکه باقی نمی‌ماند. سرعت صدور وحی و رسالات الهی به یک سال نمی‌کشید که در شرق و غرب حجاز صوت قرآن طنین می‌انداخت.

امروز نیز اگر زبان‌های متکی بر دل‌های یک‌پندانه‌های توحیدی ناب اجازه می‌یافتند تا به دور از اتهام و افتراهای تکفیر، قرائت و صوت قرآن خود را در دنیای معاصر آشکار کنند، سرعت فراگیری اسلام ده‌ها برابر گسترش مسیحیت بود، اما افسوس که موسیقی قرآن از حنجره و بلندگوی ابوسفیان‌ها و حجاج‌ها بیرون نمی‌آید.

کتاب پیش رو حاصل تلاش تحقیقی یکی از قاریان پژوهشگر و مدرس دانشگاه لارستان، جناب آقای محمد صبورزاده‌فرد در دوران تحصیلات تکمیلی است که با راهنمایی و اشراف اینجانب به انجام رسیده است. در این کتاب به موضوع موسیقی قرآن، با نگاهی به اصوات، الحان، مقام‌ها، نغمه‌ها، قرائات قرآن و اختلافات آن پرداخته شده و بابت وسیم در اعجاز موسیقی ظاهری و باطنی قرآن گشوده است. اگر چه این باب از دریای قرآن تازگی ندارد و از آغاز نزول چشم و گوش‌ها، حتی از مشرکین، متوجه خود نمود و به تدریج دانشمندان عرصه قرائت و موسیقی را پرورید و آثار متعددی در تمدن اسلامی به بار آورد، اما امروز نیز مانند صدر اسلام اصوات، الحان، مقام‌ها و نغمات آن می‌تواند در

گسترش و ترویج هر چه بیشتر فرهنگ غنی قرآن و اثبات حقانیت و اعجاز آن مؤثر باشد. این کتاب را می‌توان تلاشی به روز در همین راستا تلقی نمود. لازم به ذکر است این کتاب افتخاراتی مانند کسب مقام اول کشوری در دومین جشنواره فرهنگی و هنری کارشناسان فرهنگی دانشگاه‌های سراسر کشور در سال ۱۳۹۴ و کسب مقام سوم کشوری در نخستین جشنواره قرآنی مدرسان دانشگاه جامع علمی کاربردی کشور در سال ۱۳۹۲ را به خود اختصاص داده است.

در پایان این مقال، لازم است از تلاش صائب محقق توانمند جناب آقای محمد صبورزاده فردرین سایر اساتید به خصوص جناب آقای دکتر محمد رضانی و جناب آقای عبدالعظیم تقی‌پور که در تمام اثر، مشاور و مشوق بودند، قدردانی نمایم. جای این اثر در سلسله علوم قرآنی به حدّ قابل توجهی و این تلاش تحقیقی تا حدّ اندکی می‌تواند جوابگو باشد. امید است سایر محققین به ویژه فارغان مخلص و در عین حال دانشمند و محقق علوم قرآنی این مسیر علمی را ادامه دهند. این پیشگامی را در حوزه نظری دنیای صوت و موسیقی، که لایه نخست اعجاز قرآن تلقی می‌شود، تولید نموده و آن را به تشنگان و شنوندگان عرضه نمایند.

دکتر محمد جواد سمانی

دانشیار دانشگاه شیراز

رئیس دانشکده مطالعات تطبیقی قرآن شیراز

پیشگفتار

فروزان‌ترین بُعد اعجاز بیانی قرآن، هم‌سازی با نغمه‌ای دلنشین و آهنگ‌های وزین صوتی است. هنگامی که با صدایی گرم و زیبا و آوایی نرم و شیوا، دمساز گردد، آتشی بر خرم‌ن دل‌ها افکند که شعله‌های تابناکش جهانیان را به سوز و گداز وا دارد. اهمیت این موضوع در دستور تلاوت هم ذکر شده است: «قرآن را با آهنگی حزین و نغمه‌ای دلنشین، تلاوت کنید». قرآن، از همان روزهای نخست، با همین شیوه‌ی شیوا، سنگ‌دلان عرب را شنه و سیدای خود نمود و اندیشه‌ی مقاومت و ایستادگی را از آنان ربود. اعراب، شگفت‌زده در برابر قرآن زانوی تسلیم بر زمین زده و به عجز و ناتوانی خود اعتراف و تحسین کردند. در مقابل قرآن صریحاً ابراز داشتند. این یک جاذبه و کشش روحانی بود که این مردم سخت‌دل و مغرور را به نرمی و گرایش واداشت.

این کتاب می‌تواند خواننده را با موسیقی آیاتی از قرآن کریم آشنا سازد و اصوات، الحان، مقام‌ها و نغمات آن را به منظر گسترش و ترویج هر چه بیشتر فرهنگ غنی قرآن و اثبات اعجاز قرآن بیاموزد.

البته از گذشته تا کنون تلاش‌های علمی و پژوهشی در این زمینه انجام شده و کتاب‌های فراوانی درباره‌ی مباحث مختلف علوم قرآنی مانند فصاحت و بلاغت قرآن، نظم آهنگ قرآن، مجازات قرآن، لغات مشکله‌ی قرآن، مسابحات فضایل قرآن، ناسخ و منسوخ، شأن نزول، آیات الأحکام، تاریخ قرآن و ... نوشته شده است. می‌توان گفت که در این نهضت عظیم قرآنی علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) و شیعیانشان پیشگام بوده‌اند. اولین کسی که قرآن را نوشته و جمع‌آوری نموده، امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) بوده و اولین کسی که قرآن را نقطه‌گذاری نموده، «ابوالأسود دؤلی» یکی از اصحاب امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) بوده است. هم‌چنین اول کسی که در علم قرائت، معانی و توضیح لغات مشکله کتاب نوشت، «ابان بن تغلب» صحابی امام چهارم بود و نخستین کتاب فضایل قرآن را «أبی بن کعب» صحابی معروف و از شیعیان امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) نوشته است. اولین کتاب در مجازات قرآن را نیز «فرأء» نحوی معروف که یک شیعه‌ی ایرانی می‌باشد، نوشته است و نخستین کسی که در احکام قرآن کتاب تألیف نمود «محمّد بن سائب کلبی» شیعه

و اولین تفسیر قرآن را «سعید بن جبر» شیعی تألیف نموده است. پس از این افراد، دانشمندان و محققان زیادی در نسل‌های بعد به تألیف این‌گونه کتاب‌ها همت گمارده و آثار ارزشمندی را از خود به یادگار گذاشته‌اند و در این میان می‌توان آثار گرانبهای جلال الدین سیوطی (الإتقان فی علوم القرآن، تناسق الدرر فی تناسب السور، معترك الأقران فی اعجاز القرآن)، شیخ عبدالقاهر جرجانی (دلایل الإعجاز فی القرآن)، ابن ابی الأصبع (بدیع القرآن)، ابن جزری (منجد المقرئين)، ابن اثیر (المثل السائر فی ادب الکاتب و الشاعر)، ابوبکر باقلانی (اعجاز القرآن)، جزائری (فروق اللغات فی تمییز بین مفاد الکلمات)، مصطفی محمود (قرآن محاوله لفهم عصری)، سید قطب (التصویر الفنی فی القرآن) و یحیی بن حمزه مؤید (الآاز المتضمن لأسرار البلاغه و علوم الحقائق الإعجاز) را نام برد که در آثار خود بخش‌ها و فصل‌هایی را به موسیقی قرآن اختصاص داده‌اند.

از آنجایی که قرآن در آن زمان بی‌نقطه و بدون اعراب نوشته می‌شد و هم‌چنین لهجه‌های متفاوتی در میان قبایل مختلف وجود داشت، رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نحوه‌ی قرائت آن را از همان زمان شروع به صحابه تعلیم فرمودند و آنان نیز به دیگران آموختند؛ بنابراین، این علم هم‌زاد با نزول قرآن است. در واقع پایه‌گذار علم قرائت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) بوده‌اند، زیرا ایشان بر صحت قرائت و زیبایی صوت در خواندن قرآن تأکید فراوان می‌نمودند. پس از علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) عبدالله بن مسعود و ائمه (علیهم‌السلام) - از جمله امام سجّاد (علیه‌السلام) - جزء قاریان خوش صوت قرآن بوده‌اند. اولین کسی که قرآن را با الحان متداول در سده‌ی اوّل قرائت نموده، عبدالله بن ابی‌بکره ثقفی معروف به ابن حاتم است که جزء طبقه‌ی سوم تابعین و قاضی بصره بوده است. اختلاف در قرائات به سبب اختلاف در روایات رسیده از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) است؛ لذا در هر یک از بلاد اسلامی، قرائت یکی از قرآء پذیرفته شد و در نتیجه پنجاه قرائت که مشهورترین آن‌ها قرائت سبعة است - پدیدار شد. بعضی پنداشته‌اند اوّل کسی که در علم قرائت کتاب تألیف کرد، «ابوعبید قاسم بن سلام» (متوفای ۲۲۴) بوده درحالی‌که پیش از او «حمزه بن حبیب» (متوفای ۱۵۶) یکی از قرآء سبعة و پیش از او نیز «ابان بن تغلب» (متوفای ۱۴۱) یکی از شیعیان و یاران امام سجّاد (علیه‌السلام) بوده است که در این زمینه کتاب نوشته است.

متأخرین نیز بارها در لابه‌لای کتاب‌های خود مطالب ارزشمندی ارائه کرده‌اند؛ مانند، علوم قرآنی (آیت الله معرفت)، آشنایی با علوم قرآنی (دکتر محمد مهدی رکنی یزدی)، هماهنگی در ساختار قرآن کریم (حسن خرقانی)، پژوهشی در جلوه‌های موسیقایی هنر تلاوت (غلام‌رضا شاه میوه اصفهانی)، مبانی موسیقایی الحان و نغمات قرآنی (حسن سلطان‌پناه). در این کتاب از این منابع بهره‌های فراوانی برده شده است.

کتاب پیشرو شامل دو فصل موسیقی باطنی و موسیقی ظاهری قرآن می‌باشد. در فصل موسیقی باطنی، ابتدا مطالبی درباره‌ی بافت موسیقایی قرآن، نظم‌آهنگ قرآن و نظم-آهنگ در می‌قرآن بیان می‌شود و سپس انواع تناسب‌های آهنگین در قرآن کریم از قبیل فضای عمومی، فضای خاص، فضای عمومی گروهی از آیات، چینش حروف در آیات، تقدیم و تأخیر الفاظ و نقش آن در نظم‌آهنگ قرآن، طول آیات، نقش نظم‌آهنگ قرآن در تدبیر و حفظ قرآن کریم، فواصل آیات و تکرار آثار آن در نظم‌آهنگ قرآن و مطالبی پیرامون جاذبه و تأثیر شگرف موسیقی قرآن مطرح خواهد شد.

از دیگر مطالبی که در این فصل بیان می‌شود، اعجاز بیانی قرآن و توضیحاتی راجع به گزینش کلمات، سبک و شیوه‌ی بیان، وحدت موضوعی یا تناسب معنوی آیات و نکته‌ها و ظرافت‌ها می‌باشد.

در فصل موسیقی ظاهری قرآن، ابتدا کلیاتی راجع به قرائت و اهمیت آن، تلاوت و خواندن قرآن با آواز خوش می‌آید و سپس در مورد ارتباط قراءات مختلف با موسیقی قرآن، عوامل اختلاف قرائت و نمونه‌های آن، اختلاف قراءات در دیدگاه دانشمندان اسلامی، پیدایش قراءات و تطور آن‌ها، اسامی قراء معروف صدر اسلام و قراء پس از صحابه و تابعین، و هم‌چنین سبب رواج و شهرت قراء سبعه بیان می‌شود. پس از آن به بررسی موضوعات صوت‌شناسی و ویژگی‌های اصوات موسیقایی، الحان و مقامات و روش یادگیری آن‌ها، شناخت نغمات، سبک‌شناسی و معرفی چند سبک مهم تلاوت و مطالبی پیرامون تقلید خواهیم پرداخت.

ضروری است قبل از ورود به مطالب کتاب، به مبنای پژوهش این کتاب درباره برخی از واژه‌های پرکاربرد اشاره گردد.

واژه‌ی «موسیقی» واژه‌ای یونانی و گرفته شده از کلمه‌ی Mousika و مشتق از کلمه‌ی Muse می‌باشد که نام ربّ النوع حافظ شعر و ادب و موسیقی یونان باستان می‌باشد.^۱

موسیقی، هنری دارای نوا و سکوت، و تراوش احساسات و اندیشه‌های آدمی و مبین حالات درونی وی می‌باشد. موسیقی ترانه، به هر نوا و صدایی گفته می‌شود که شنیدنی و خوشایند باشد و انسان یا موجودات زنده را دچار تحول کند. موسیقی بیان، احساسات انسان به وسیله‌ی اصوات می‌باشد. ارائه‌ی تعریف آکادمیک موسیقی، موضوعی است که برای قرن‌ها مورد بحث و کشمکش صاحب‌نظران بوده است. هم‌چنان هیچ تعریفی از موسیقی وجود ندارد که مورد قبول همه‌ی اهل این هنر باشد. برخی معتقدند موسیقی به اصواتی گفته می‌شود که آگاهانه تولید شوند. موسیقی را هنر بیان احساسات به وسیله‌ی آواها گفته‌اند که مهم‌ترین سرامل آن صدا و ریتم هستند و هم‌چنین دانش ترکیب صداها به گونه‌ای که خوشایند باشد. سبب انبساط و انقلاب روان گردد، نیز موسیقی نامیده می‌شود.

پیشینیان تعاریف متفاوتی را برای موسیقی بیان کرده‌اند؛^۲ ارسطو، موسیقی را یکی از شاخه‌های ریاضی دانسته و فیلسوفان اسلامی مانند ابن سینا و ابن عربین این نظر را پذیرفته‌اند. خوارزمی در تعریف موسیقی می‌گوید: «موسیقی به معنی پیرامون آواهاست. تعریف ساده‌ی موسیقی یا صداها، موسیقایی، صداها، خوشایندی می‌شود که انسان از شنیدن آن‌ها احساس لذت می‌کند». ابونصر فارابی در احصاء العلوم، موسیقی را علم شناسایی الحان می‌داند که شامل دو علم است: یکی علم موسیقی عملی و دیگری علم موسیقی نظری. امروزه نیز این تقسیم‌بندی در موسیقی وجود دارد. افلاطون در تعریف موسیقی می‌گوید: «موسیقی یک ناموس اخلاقی است که روح به جهانیان و بال به تفکر و جهش

۱. محمد معین، فرهنگ معین.

۲. بهرام نفیسی، اطلاعات جامع موسیقی، ص ۲۴.

به تصوّر و ربایش به غم و شادی و حیات به همه می‌بخشد». مرحوم خالقی در کتاب نظری به موسیقی می‌نویسد: «موسیقی، صنعت ترکیب اصوات و صداهاست به طوری که خوشایند باشد و سبب لذّت سامعه و انبساط و انقلاب روح گردد»^۱.

نظم آهنگ؛

این واژه از نظر لغوی، کلامی موزون و با قافیه است که دارای روند خاصی می‌باشد. از نظر اصطلاحی، نظم آهنگ قرآن یعنی نوایی که در نتیجه‌ی هماهنگی بین حروف و حرکات و سکانات در یک کلمه و نیز هم‌وزنی الفاظ پدید می‌آید. این پدیده که گاهی از آن به موسیقی آیات تعبیر شده است، دارای نظمی شگفت‌انگیز و ارتباط بسیار دقیق با معانی و مقاصد آیات و سوره‌ها است و الفاظ قرآن را روان و شیوا می‌سازد.

قرائت؛

واژه قرائت ریشه‌ی آن «قرأ» است و از نظر لغوی، به معنای خواندن می‌باشد. از نظر اصطلاحی، قرائت به معنی «روان و روان تروت و رسم و نگارش قرآن با حروف، حرکات و نقطه‌ها» و یا «روش تلاوت قرآن و رسم و نگارش آن با برخی از آن‌ها» می‌باشد.

صوت؛

صوت در لغت به معنای بانگ و آواز است. و در اصطلاح، صوت ارتعاشی است که در فضای مادی منتشر می‌شود و گوش انسان را متأثر می‌سازد.

لحن؛

لحن در لغت به معنای آواز و نغمه، درنگ و شتاب که در آن وزن حاصل آید، خطا و اشتباه، نوا، زبان محلی، لهجه، محتوای کلام و ... آمده است.

از نظر اصطلاحی، تغییر آهنگ‌ها و نوسانات صوتی با عنایت به موضوعات و معانی مختلفه است که نوعی موسیقی ابتدایی را حاصل می‌کند.

نغمه:

در لغت به معنای آواز خوش و سرود است. در اصطلاح، به قرائت کردن در دستگاه‌های خاص موسیقی از قبیل بیات، رست، نهاوند، حجاز، صبا، سه‌گاه، چهارگاه، عجم و ... گفته می‌شود.

www.ketab.ir